

УДК 316.46

Романенко О. В. – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; e-mail: romanenkoks@gmail.com; **ORCID 0000-0002-0104-0093**;
Степанчук Д. М. – студентка Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; e-mail: dashastepanchook295@gmail.com; **ORCID 0000-0002-9101-4816**

Вплив стилів лідерства на соціально-психологічний клімат у групі серед підлітків

Проаналізовано вплив стилів лідерства на соціально-психологічний клімат у групі серед підлітків. Визначено стан дослідженості цієї проблеми в соціальній психології. Встановлено, що структура групи залежно від стилю лідерства істотно не впливає на соціально-психологічний клімат, проте є одним із важливих чинників соціальної взаємодії. Висвітлено сутність поняття лідерства та його функції. Розглянуто основні стилі лідерства та їх особливості. Схарактеризовано риси, притаманні лідерам. Відображено результати емпіричного дослідження, які надають можливість визначити характер впливу лідерських стилів на соціально-психологічний клімат у групі підлітків. Згідно з результатами здійсненого емпіричного дослідження, авторську гіпотезу стосовно того, що відсутність авторитарного лідера може спричиняти конфлікти, непорозуміння, неорганізованість і хаотичність, знижувати загальну психологічну атмосферу групи, не підтверджено. Встановлено, що структура групи за лідерськими якостями не є чинником соціально-психологічного клімату в колективі. Більшості учням притаманна позитивна оцінка соціально-психологічного клімату, оскільки в підлітковому віці найтяжче сприймають поразку в спілкуванні з однолітками, зауваження від старших перед класом тощо, саме тому учні завжди намагаються підтримувати позитивну атмосферу в класі, щоб не відчувати колективного непорозуміння. Такий результат може бути пов'язаний також із зовнішніми чинниками, зокрема специфікою виховання та навчання в школі, візідами, екскурсіями тощо, що значно підвищує рівень згуртованості групи. Крім того, не лише стиль лідерства визначає соціально-психологічний клімат, на нього впливають також індивідуально-психологічні чинники, передусім – особливості характеру й особисті риси учнів.

Ключові слова: лідерство; лідер; стилі лідерства; риси лідера; функції лідерства; соціально-психологічний клімат; підлітковий вік.

Постановка проблеми. Проблема конкурентоспроможності в сучасному світі ринкових відносин актуалізує тему лідерства як чинника успішності будь-якої діяльності, що має суспільний характер. У процесі формування групи деякі її учасники починають відігравати більш активну роль, ніж решта. Їм надають перевагу, до їхніх слів прислухаються. Відповідно, вони домінують у цій групі. Шляхом домінування–підпорядкування відбувається розподіл учасників групи на лідерів та їхніх послідовників.

Унаслідок кількісного розширення групи, насамперед – на етапі її стабілізації, серед членів групи формується рангова ієрархія, і роль лідера набуває вирішального значення в діяльності групи.

Життя людини триває в соціальному контексті, вона живе і діє в складі різноманітних груп, отже, постійно відчуває вплив формальних і неформальних лідерів. Тому особливості поведінки, впливу, стилю спілкування лідера відіграють велику роль як для колективу, так і життєдіяльності кожної особи в різних сферах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти окресленої проблеми відображено в працях відомих учених, серед яких Б. Басс, Дж. Джуліан, Г. Лебон, Г. Тард, Ф. Фідлер, З. Холландер та ін. Однак феномен лідерства потребує подальших досліджень. Зокрема, важливе значення має вивчення специфіки поєднання в групі різноманітних стилів лідерства, її впливу на соціально-психологічний клімат у колективі.

Метою цієї статті є висвітлення сутності поняття лідерства та впливу лідерських стилів на соціально-психологічний клімат у групі серед підлітків.

Виклад основного матеріалу. Лідер (від англ. leader – провідний, керівник) – особа, що має визнання й авторитет у групі, людина, за якою група визнає право приймати рішення щодо дій у важливих ситуаціях, бути організатором діяльності групи та регулювати відносини в ній [1]. Лідерство – це природний соціально-психологічний процес у групі, що ґрунтується на впливі особистого авторитету людини на поведінку членів групи.

Надзвичайно важливе значення лідерство має в підлітковому віці. Розглянемо особливості цього періоду та його зв'язок з розвитком лідерства. Головний зміст підліткового віку полягає в переході від дитинства до дорослості. Усі аспекти розвитку зазнають якісної перебудови, виникають і формуються психологічні новоутворення. Цей процес перетворення й визначає особливості підліткового віку.

Учіння є провідним процесом у житті підлітків. Найбільше вони схильні до тих видів навчальної діяльності, які додають їм дорослості у власних очах. Навчальну діяльність вважають сформованою, якщо її спонукають прямі мотиви, а підліток може самостійно визначити навчальні завдання, обрати раціональні прийоми та способи виконання завдань, контролювати й оцінювати власну роботу. За цих умов реалізується потреба підлітка в самоствердженні. У разі несформованості в учнів

навчальної діяльності можливий «відхід від школи». Потреба в самоствердженні не реалізується. Успішність у навчанні позначається на підвищенні самооцінки, розвиток упевненості в собі формує риси, необхідні для лідерства. Навчальні досягнення можуть стати основою для розвитку лідерства підлітка в пізнавальних видах діяльності.

Якщо провідним видом діяльності молодшого школяра була навчальна, то в підлітка основна роль належить встановленню системи взаємин з оточенням. Саме система відносин із соціальним середовищем і визначає спрямованість його психічного розвитку. Тому проблема лідерства стає однією з найактуальніших у цей період.

Розвиток особистості підлітка відбувається в умовах, що обумовлені розвитком групи (вплив окремих педагогів, спільна трудова діяльність, дружні компанії тощо), статевим дозріванням, істотною перебудовою організму. Із статевим дозріванням пов'язані психологічні особливості віку: підвищена збудливість і відносна нестійкість нервової системи, завищений рівень домагань, переоцінка можливостей, самовпевненість тощо. Це позначається на особливостях самоствердження особистості в цьому віці.

Учитель для підлітків уже не є таким беззаперечним авторитетом, як для молодших школярів. Підлітки висувають високі вимоги до діяльності, поведінки й особистості вчителя. Вони постійно його оцінюють і формують своє ставлення до нього на підставі оцінних суджень. Важливо, щоб думка товаришів і педагогів збігалася з думкою підлітка. Тільки в цьому разі можна вирішити протиріччя, що постають, тим самим створити сприятливі умови для нормального розвитку підлітка.

Постійна взаємодія з товаришами формує прагнення посісти гідне місце в колективі. Це один з визначальних мотивів поведінки та діяльності підлітка. Із цього приводу Л. І. Божович зазначає, що потреба в самоствердженні настільки сильна в цьому віці, що заради визнання товаришів підліток здатний навіть поступитися власними поглядами й переконаннями, здійснити вчинки, які не відповідають його моральним установкам [2].

Саме в підлітковому віці особистість виявляє свої лідерські здібності, а думка колективу й кожного окремого члена цього колективу (насамперед однолітка) є досить важливою і може визначати особливості поведінки, спілкування, рівень культури в майбутньому.

Типову для лідера манеру поведінки називають стилем лідерства. Класичну теорію стилів лідерства розробив в 30-ті роки ХХ ст. К. Левін. Він виокремив три стилі:

а) *авторитарний* (директивний), що ґрунтується на жорсткому способі управління, недопущенні ініціативи. За авторитарного стилю відбувається виразний поділ групи на керівника й підлеглих, тих, які керують, і тих, що зобов'язані виконувати накази, розпорядження. Керівник сам визначає мету діяльності групи та спосіб її досягнення і лише незначною мірою дозволяє членам групи долучатися до прийняття рішень. Він монополізує більшість інформації та право на ініціативу, не виявляє гнучкості в ставленні до подій у групі, а його сприйняття світу виразно негативне, його сприймають як диктатора чи деспота. Наслідком такого стилю управління стає обмеження ініціатив і послаблення міжособистісних контактів. У групі назрівають тенденції до бунту, а подеколи й реальна агресія, хоча група є достатньо цілісною та згуртованою.

Авторитарний стиль керівництва доцільний там, де потрібне жорстке підкорення певним вимогам (військова служба), у разі, якщо виникає потреба швидко й одноосібно розв'язати кризову, конфліктну ситуацію;

б) *демократичний* – ґрунтується на колегіальності прийняття рішень, урахуванні думок і побажань підлеглих, переданні частини повноважень підлеглим. Це стиль заохочення, ініціативи.

Демократичному стилю не притаманний радикальний поділ на керівника й керованих, хоча фактично конкретні структури управління в такій групі наявні. Члени цієї спільноти беруть участь у прийнятті рішень і формуванні цілей, норм колективної праці. Ініціативу стимулюють шляхом обговорень, дискусій, самодіяльності та акцентування на суспільних інтересах. На відміну від автократів, демократичним керівникам властиві:

– упевненість у собі, яку підтримують завдяки порозумінню з групою;

– переважно екстраверсійна спрямованість;

– оптимізм;

– емоційна врівноваженість;

– акцентування на суспільних цінностях.

Демократичний стиль лідерства передбачає досить відчутний вплив керівника чи лідера на групу, проте він координує свої дії з груповими очікуваннями. Цей стиль переважає в більшості груп у звичайних умовах існування;

– *ліберальний* (номінальний), для якого притаманне недостатнє втручання керівника в ті справи, які вирішують у колективі. Постійно виникають різноманітні конфлікти, апатія, невдоволення з приводу браку конкретного плану дій, а головне – низька працездатність групи. Ліберальний керівник фактично не впливає на життя групи, що призводить до виділення із середовища її членів особи, яка перебирає на себе роль лідера. Очевидно, що вона обирає переважно авторитарний стиль керівництва. На прикладі наслідків ліберального управління групою можна переконатися в необхідності сильного керівника. Тож проблема полягає не в тому, чи має бути в групі керівник, а яким він повинен бути.

Ліберальний стиль керівництва в групі, де керівник не здатен приймати рішення, контролювати ситуацію, тобто не вміє чи не хоче виконувати свої функції, призводить до неефективної діяльності групи. Проте якщо групу формують високосвідомі працівники, здатні до самоорганізації та самоконтролю, також за наявності неформальних стосунків (корпоративна вечірка, неформальне спілкування) цей стиль може виявитися доречним і дієвим [3, с. 384].

Отже, вивчення стилів лідерства й усвідомлення суті кожного стилю є досить важливим, оскільки людину, яка має навички та вміння застосовувати кожен із них залежно від ситуації, вважають найбільш значущою та впливовою.

Лідерові властиві такі риси: далекоглядність, енергійність, витривалість, рішучість, послідовність, справедливість [4, с. 416]. До основних функцій, які виконують лідери в групах, належать новаторська, комунікативна, організаторська, координаційна, організаційна.

Новаторська функція означає, що лідер свідомо вносить нові, конструктивні ідеї функціонування та розвитку групи. Акумулюючи й генеруючи нові ідеї, лідер формулює нові цілі й завдання, обґрунтовує пріоритети в розвитку групи, тактичні способи й методи їх досягнення.

Комунікативна функція забезпечує відображення всього спектру потреб та інтересів членів групи. Лідер – це своєрідний акумулятор ідей і настроїв у групі, виразник інтересів і потреб групи.

Організаторська функція логічно впливає з новаторської та комунікативної. Щоб направляти й організовувати дії групи, лідер повинен мати організаторські риси, уміння завойовувати довіру членів групи, поєднувати їхні зусилля для досягнення мети.

Координаційна функція є продовженням організаторської та спрямована на координацію й узгодження дій усіх членів групи, а також практичних виконавських рішень.

Інтегративна функція спрямована на підтримання цілісності й стабільності групи.

Особливості виконання лідером цих функцій залежать від типу групи й характеру її діяльності. Так, у спортивній команді лідер організує й координує дії гравців, забезпечує спрямованість команди на перемогу; у науковому колективі лідер виконує новаторську функцію, будучи «генератором ідей», що визначає основні напрями роботи [5, с. 343].

Таким чином, поняття лідерства є багатограним феноменом, що залежить як від особистісних рис, а також вікових особливостей.

З метою виявлення впливу складу групи з різними стилями лідерства на соціально-психологічний клімат у колективі ми здійснили емпіричне дослідження, яке охоплювало учнів 7-А та 7-Б класів спеціалізованої школи № 187 м. Києва з поглибленим вивченням української та англійської мов загальною кількістю 34 особи).

Для цього було використано такі стандартизовані психологічні методики:

1) діагностика лідерських здібностей (Є. Жариков, Є. Крушельницький);

2) діагностика схильності до певного стилю лідерства (Є. Ільїн);

3) оцінювання психологічної атмосфери в колективі (А. Фідлер).

Кількісні дані щодо діагностики лідерських здібностей засвідчили, що серед учнів 7-А класу сильно виражені лідерські здібності лише в одного учня (6 %); середньо виражені лідерські здібності виявлено в десятих учнів (59 %); слабо виражені лідерські здібності – у шістьох учнів (35 %).

Отже, у цьому колективі наявний лише один офіційний лідер. Більшості учнів притаманний середній рівень лідерських здібностей, оскільки для підліткового віку характерним є бажання займати лідерську позицію та бути першим. Слабо виражені лідерські риси притаманні дітям, які є слабшими і до думки яких, зазвичай, не прислухаються, або ж наявна інша причина, наприклад, занижена самооцінка, неприйняття себе, проблеми в сім'ї, негативний досвід спілкування тощо. Загалом один сильний лідер позитивно впливає на соціально-психологічний клімат, оскільки наявність кількох лідерів може спричинити конфлікти й непорозуміння в колективі.

Серед учнів 7-Б класу сильно виражені лідерські здібності виявлено у двох дітей (12 %), тобто в класі є два яскраво виражені лідери; середньо виражені лідерські здібності в тринадцятьох дітей (76 %), тобто середній рівень притаманний більшості. Слабко виражені лідерські здібності властиві двом дітям (12 %).

Наявність двох досліджуваних із сильно вираженими лідерськими здібностями може негативно позначитися на соціально-психологічному кліматі групи в разі конкуренції.

Діагностування схильності до певного стилю лідерства забезпечило отримання таких результатів: серед учнів 7-А класу авторитарний стиль лідерства переважає в однієї дитини (5.9 %), тобто лише один учень володіє владою в достатньому обсязі, щоб нав'язувати свою волю підлеглим і без перешкод утілювати в життя прийняті рішення, використовуючи адміністративні методи впливу на підлеглих. Демократичний стиль виявлено у дванадцятьох дітей (70.6 %), цей стиль переважає в більшості учнів, тобто вони беруть активну участь у прийнятті рішень і користуються певною свободою в процесі виконання завдань. Ліберальний стиль лідерства притаманний одній особі (5.9 %).

Також виявлено дітей, у яких переважає змішаний стиль лідерства, а саме авторитарно-демократичний, зокрема у двох досліджуваних (11.7 %), і ліберально-демократичний, що виявився в однієї дитини (5.9 %), тобто в цьому класі є діти, які використовують декілька стилів лідерства, залежно від ситуації, у якій вони перебувають.

Отже, у більшості дітей наявний демократичний стиль лідерства, лише в одного учня – авторитарний, що для цього віку є досить рідкісним, з огляду на те, що підліткам притаманні такі риси, як негативізм, упертість, агресивність тощо. Це може позитивно вплинути на атмосферу в групі, оскільки є лише одна людина, яка керує групою більш авторитарно, а решта також виявляє свої лідерські риси, однак уміють домовлятися, зважати на думку інших. Самовираження, потреба в спілкуванні, необхідність бути почутим і прийнятим для підлітків є досить важливими. Також позитивним фактором слід вважати наявність дітей, які мають змішаний стиль лідерства, оскільки вони можуть підлаштовуватися й обирати той стиль, який для певної ситуації є найбільш продуктивним.

Серед учнів 7-Б класу представників авторитарного стилю не виявилось взагалі, тобто жоден учень не керує колективом самостійно й у достатньому обсязі; демократичний стиль

виявлено в п'ятнадцятих дітей (94 %), тобто більшість дітей приймають рішення, зважаючи на думку решти. Ліберальний стиль лідерства притаманний двом дітям (6 %). Дітей зі змішаним стилем лідерства не виявилось взагалі.

Ми висловили гіпотезу стосовно того, що відсутність авторитарного лідера може спричинити конфлікти, непорозуміння, неорганізованість і хаотичність, що погіршує загальну психологічну атмосферу в групі. Також несприятливим чинником може бути відсутність у колективі осіб зі змішаним стилем лідерства.

Дослідження оцінки соціально-психологічного клімату в групі забезпечило такі результати. Серед учнів 7-А класу шістнадцять учнів (90 %) вважають свій колектив дружнім і задоволені соціально-психологічним кліматом, який панує в ньому. Лише одна особа (10 %) вважає соціально-психологічний клімат у колективі негативним. Очевидно, вона не приймає ті норми та правила поведінки, які їй пропонують, або ж, навпаки, її не приймає колектив. У 7-Б класі виявлено ідентичні результати.

Таким чином, висловлена гіпотеза не підтвердилася. Встановлено, що структура групи за лідерськими якостями не є чинником соціально-психологічного клімату в колективі. Більшості учням притаманна позитивна оцінка соціально-психологічного клімату, це може бути зумовлено тим, що в підлітковому віці найтяжче сприймають поразки в спілкуванні з однолітками, зауваження від старших перед класом тощо, тому учні намагаються підтримувати позитивну атмосферу в класі, щоб не відчувати колективного непорозуміння. Також вагомими є зовнішні чинники, зокрема специфіка виховання та навчання в школі, екскурсії тощо, що суттєво підвищує згуртованість групи. Окрім того, не лише стиль лідерства визначає соціально-психологічний клімат, на нього впливають також індивідуально-психологічні чинники, серед яких особливості характеру й особистісні риси учнів.

Висновки. На підставі результатів здійсненого вибіркового дослідження можна дійти висновку, що поєднання стилів лідерства істотно не впливає на соціально-психологічний клімат групи, хоча є важливою складовою її розвитку й умовою соціальної взаємодії. Важливими є також інші чинники, зокрема зовнішні та внутрішні. Тому для проведення репрезентативних досліджень необхідно ґрунтовно вивчати всі складові колективних феноменів, а також індивідуально-психологічні особливості членів колективу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев В. И. Саморазвитие менеджера / В. И. Андреев. – М. : Нар. собр., 1995. – 160 с.
2. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Веснин В. Р. Основы менеджмента / В. Р. Веснин. – М. : Триада, Лтд, 1997. – 384 с.
4. Виханский О. С. Менеджмент: документы, руководство / О. С. Виханский, А. И. Наумов. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – 416 с.
5. Менеджмент : учебник / под ред. М. М. Максимцова, А. В. Игнатъевой. – М. : Банки и биржи, 1998. – 343 с.

REFERENCES

1. Andreev, V.i. (1995). *Samorazvitie menedjera [Manager self-development]*. Moscow: Narodnoe sobranie [in Russian].
2. Bojovich, L.I. (1968). *Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste [Personality and its formation in childhood]*. Moscow: Prosvescenie [in Russian].
3. Vesnin, V.R. (1997). *Osnovy menedjmenta [Fundamentals of Management]*. Moscow: Tiyada [in Russian].
4. Vihanskii, O.S., & Naumov, A.I. (1996). *Menedjment: dokumenty, rukovodstvo [Management: documents, management]*. Moscow: MGU [in Russian].
5. Ignateva, A.V. (1998). *Banki i birji [Banks and Exchanges]*. Moscow [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 16.04.2018

Romanenko O. – Doctor of Psychology, Professor, Professor of the Department of Legal Psychology of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; e-mail: romanenkoks@gmail.com; **ORCID 0000-0002-0104-0093**;
Stepanchuk M. – Student of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; e-mail: dashastepanhook295@gmail.com; **ORCID 0000-0002-9101-4816**

The Effects of Leadership Styles on the Social Psychological Climate during Adolescence

The research is dedicated to the study of the leadership styles' influence on the socio-psychological climate between teenagers. The study level of the problem is analyzed. The structure of the group depends on the style of leadership and doesn't influence on the socio-psychological climate of the group, but it is one of the important factors. The main types of leadership are described. The notion of leadership and its functions are explained. The main types of leadership and features of a leader are found out. Methods, which can be used to indicate a level of the leader's influence on the socio-psychological climate of the group of teenagers, are used. The results of the empirical research, which provide an opportunity to determine the nature of the

influence of leadership styles on the socio-psychological climate in a group of adolescents is shown. According to the results of an empirical study carried out, the author's hypothesis that the absence of an authoritarian leader can lead to conflicts, misunderstandings, disorganization and chaos, reduce the overall psychological atmosphere of the group, is not confirmed. It was established that the structure of the group with leadership qualities is not a factor in the socio-psychological climate in the team. Most pupils have a positive assessment of the socio-psychological climate, since in adolescence, the most seriously perceived defeat in communicating with their peers, the comments from the elders before the class, etc. That is why pupils always try to maintain a positive atmosphere in the classroom so as not to feel collective misunderstanding. Such result may also be related to external factors, in particular the specifics of upbringing and schooling, trips, excursions, etc., which greatly increases the level of group cohesion. In addition, not only the style of leadership determines the socio-psychological climate, it is also influenced by individual psychological factors, especially – the features of the character and pupils' personal attributes.

Keywords: leadership; leader; leadership styles; leadership qualities; socio-psychological climate; adolescence.